

QADIMGI XITOIY YOZUVINING TURLARI VA O'RGANILISHI TARIXI

Muhammadiyeva Jasmina

SHDPI 1- BOSQICH TALABASI

Otamurodov Doniyorbek

SHDPI 2- BOSQICH TALABASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada qadimgi Xitoy yozuvining kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari va madaniy ahamiyati yoritilgan. Qadimgi Xitoy yozuvi eramizdan avvalgi XIV-XII asrlarga oid orakul suyaklaridagi piktografik yozuvlardan boshlangan va bosqichma-bosqich ideografik hamda fonetik elementlar bilan boyitilgan.

Abstract: This article discusses the origin, production process, and cultural significance of Chinese writing. Ancient Chinese writing evolved from pictographic writing on oracle bones dating back to the 14th-12th centuries BC, and gradually developed into ideographic and phonetic elements.

Аннотация: в данной статье описывается происхождение, процесс производства и культурное значение китайской письменности. Древнекитайское письмо отличалось от пиктографических надписей на гадательных костях XIV-XII вв. до н.э. идозными и фонетическими элементами.

Kalit so`z: Qadimgi Xitoy yozuvi, Orakul suyaklari (Jiaguwen), Piktografiya, Ideografik yozuv, Qin sulolasi, Kaligrafiya, Logografik tizim, Yozuv evolyutsiyasi.

Xitoy yozuvi dunyodagi eng qadimiy yozuv tizimlaridan biri bo'lib, uning kelib chiqishi eramizdan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Bu yozuv tizimi nafaqat Xitoy madaniyati, balki butun insoniyat tarixining muhim qismi hisoblanadi. Qadimgi Xitoy -dunyoning eng qadimgi sivilizatsiyalaridan biri bo'lib, uning tarixi miloddan avvalgi 2-mingyillikka borib taqaladi. Xitoy sivilizatsiyasi Sharqiy Osiyodagi Xuanxe (Sariq daryo) va Yantszi (Moviy daryo) havzalarida shakllangan. Qadimgi Xitoy dunyoga madaniy, iqtisodiy, siyosiy va ilmiy jihatdan katta ta'sir ko'rsatgan.

Xitoyning qadimgi hududlari asosiy ikki daryo — Xuanxe va Yantszi atrofida joylashgan. Bu hududlar unumdor tuproqqa ega bo'lib, qishloq xo'jaligi uchun juda qulay edi. Biroq tabiat sharoitlari — suv toshqinlari va boshqa tabiiy ofatlar — aholini daryo suvlarini boshqarish tizimlarini ishlab chiqishga undadi. Qadimgi Xitoy davlat tizimi sulolalar boshqaruvi shaklida rivojlandi. Asosiy sulolalar: 1. Xia sulolasi (miloddan avvalgi 2070–1600): Afsonaviy davr hisoblanadi. Qadimgi suv toshqinlarini boshqarish bilan mashhur.

2. Shang sulolasi (miloddan avvalgi 1600–1046): Dastlabki markazlashgan davlat va orakulyar yozuvlar davri.

3. Zhou sulolasi (miloddan avvalgi 1046–256): "Osmon mandati" tushunchasi paydo bo'lgan va konfutsiylik falsafasi rivojlangan.

4. Qin sulolasi (miloddan avvalgi 221–206): Xitoy tarixidagi birinchi markazlashgan imperiya. Buyuk Xitoy devori qurilishi boshlangani bilan mashhur.

5. Han sulolasi (miloddan avvalgi 206 – milodiy 220): Xitoyning oltin davri. Savdo yo‘llari (Ipak yo‘li) orqali tashqi aloqalar rivojlangan.¹
1. Falsafa va din:Konfutsiylik: Ijtimoiy tartib va axloq me‘yorlariga urg‘u beradi.Daoizm: Tabiat va koinot bilan uyg‘unlikni targ‘ib qiladi.
Buddizm: Xitoyga milodiy 1-asrda kirib kelgan va keng tarqalgan.

2. Texnologik taraqqiyot:Ipak ishlab chiqarish va savdosi.Yozuv asboblari, qog‘oz va bosma matbaa ixtiro qilindi.Porox va kompas yaratildi, bu kashfiyotlar keyinchalik dunyo tarixiga ta’sir ko‘rsatdi.

3. Qishloq xo‘jaligi: Guruch va bug‘doy asosiy ekinlar edi. Suvni boshqarish tizimlari rivojlantirildi. Buyuk Xitoy devori: Xitoyni shimoldan keladigan ko‘chmanchi qabilalar hujumlaridan himoya qilish maqsadida qurilgan.Terrakota armiyasi: Qin Shi Xuandi maqbarasidan topilgan jangchi haykallar. Kaligrafiya: Yozuv san‘ati sifatida rivojlangan.Bronza san‘ati: Idish-tovoq va urush qurollarining o‘ymakorligi bilan ajralib turadi.

Qadimgi Xitoy madaniyati, siyosiy tizimi va texnologiyalari bugungi kungacha Xitoy va butun dunyo tarixiga kuchli ta’sir ko‘rsatib kelmoqda. Yozuv tizimi, konfutsiylik qadriyatlar va ilmiy yutuqlar hanuzgacha Xitoy jamiyatining ajralmas qismidir. Qadimgi Xitoy yozuvi bugungi kungacha saqlanib qolgan kam sonli yozuv tizimlaridan biri bo‘lib, uning evolyutsiyasi o‘ziga xos jarayonlarga boy.Xitoy yozuvining dastlabki namunalar eramizdan avvalgi XIV-XII asrlarga oid bo‘lgan "suyak yozuvlari" (甲骨文 — jiǎgǔwén)da uchraydi. Ushbu yozuvlar asosan hayvonlarning suyaklari yoki toshbaqa qobiqlariga o‘yib yozilgan bo‘lib, ularning asosiy vazifasi diniy va bashorat qilish marosimlariga xizmat qilgan. Tadqiqotchilar bu yozuvlarning piktografik xususiyatga ega ekanligini aniqlashgan. Ya’ni, bu belgilarda abstrakt tushunchalardan ko‘ra, real hayotdagi obyektlarning tasviri ifodalangan.Bu yozuvlarning rivojlanishi va madaniy ahamiyati dunyoda alohida e’tiborga sazovor. Quyida qadimgi Xitoy yozuvi bilan bog‘liq yana bir qancha qiziqarli jihatlar yoritiladi.Xitoy yozuvi tarixchilarning fikricha, “Yin sulolasi” (er.avv. 1600–1046-yillar) davrida shakllangan.² Eng qadimgi yozuvlar arxeologik qazishmalarda topilgan bo‘lib, ular “orakul suyaklari” (toshbaqa qobiqlari yoki hayvonlarning suyaklariga o‘yib yozilgan yozuvlar)ga asoslangan. Ushbu yozuvlarda asosan diniy savollar, tabiat hodisalari va qishloq xo‘jaligi muammolari tasvirlangan.Qadimgi Xitoy yozuvi piktografiya va ideografiya tamoyillariga asoslangan:Piktografik belgilari – real hayotdagi obyektlarning oddiy tasviri (masalan, quyosh, daraxt, suv).Ideografik belgilari – murakkab tushunchalarni ifodalash uchun bir nechta piktogrammalarni birlashtirish orqali yaratilgan. Masalan, “oila” so‘zi uying ichida inson tasviri bilan ifodalangan.Fonetik elementlar – vaqt o‘tishi bilan belgilar ma’nosini yanada aniqlashtirish uchun tovushli

komponentlar qo‘shilgan.Yozuv tizimining rivojlanish bosqichlari:Piktografiyadan standartlashtirishga o‘tish Xitoy yozuvi dastlab tabiatni tasvirlashga asoslangan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan yanada abstrakt va rasmiy shakllarga ega bo‘ldi. Bu jarayon yozuvning jamiyatda keng qo‘llanilishiga xizmat qildi. Rasmiylashtirilgan yozuv turlari Qin sulolasi davrida (er.avv. 221–206-yillar) bir xil yozuv tizimidan foydalanish majburiy qilingan. Bu harbiy va siyosiy boshqaruvni mustahkamlashda muhim rol o‘ynagan. Xitoy yozuvi madaniy va ijtimoiy hayotda o‘ta muhim ahamiyatga ega edi: Ma’lumot uzatish vositasi – yozuv qishloq xo‘jaligi ishlarini tashkil qilish, soliq tizimini boshqarish va huquqiy qonunlarni belgilashda asosiy vosita bo‘lib xizmat qilgan.Madaniyatni birlashtiruvchi omil – Xitoyning katta hududi va ko‘plab lahjalari borligiga qaramay, yozuv

¹ Istrin V.A., Voznikoveniye i razvitiye pisma” M., 1965;

² Fridrix I., Istoriya pisma, per. s nem”M., 1979;

umumiy aloqa vositasi sifatida xalqni birlashtirgan.³Xitoy yozuvi nafaqat aloqa vositasi, balki san'atning alohida turi hisoblangan. Kaligrafiya qadimdan Xitoy madaniyatining muhim qismi bo'lib, har bir belgi chiziqdari, burchaklari va ritmiga e'tibor qaratilgan. Mashhur yozuvchilarning asarlari estetik go'zallik va mazmuniy chuqurlikni mujassam etgan. Bugungi kunda qadimgi Xitoy yozuvi faqat tarixiy yodgorlik emas, balki zamonaviy Xitoy madaniyati va identifikatsiyasining ajralmas qismi sifatida yashab kelmoqda. Yozuv tizimi o'zining boyligi va universalligi tufayli san'at, ilm-fan va texnologiyada yangi ilhom manbai bo'lib qolmoqda. Qadimgi Xitoyda yozuv insoniyat tarixidagi eng qadimgi yozuv tizimlaridan biri bo'lib, miloddan avvalgi 2-mingyillikda paydo bo'lgan. Bu yozuv tizimi asosan yirik daryo havzalari, xususan Xuanxe (Sariq daryo) atrofida rivojlangan. Qadimgi Xitoy yozuvi dastlab orakulyar yozuv sifatida tanilgan bo'lib, u hayvon suyaklari va toshlarga o'yib yozilgan. Bu yozuv usuli Shang sulolasi davrida (miloddan avvalgi 1600–1046 yillar) ishlatilgan. Xitoy yozuv tizimi asrlar davomida o'zgarib, hozirgi zamonaviy Xitoy ierogliflariga asos bo'lgan va hali ham dunyodagi eng qadimgi doimiy foydalanilayotgan yozuv tizimlaridan biridir. Qadimgi Xitoy yozuvi nafaqat til va yozuv tizimi sifatida, balki Xitoyning madaniy, falsafiy va tarixiy rivojlanishining muhim qismi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Ushbu yozuv tizimi yordamida yaratilgan adabiy va falsafiy asarlar, jumladan, "Shijing", "Shujing", "Yijing", va Konfutsiy hikmatlari, qadimgi Xitoy jamiyati va tafakkuri haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Bu asarlar qadim zamonlardan boshlab axloq, siyosat, urush san'ati va tabiat qonunlarini tushunishga oid bilimlarni saqlab kelgan. Qadimgi Xitoy yozuvi orqali yozilgan adabiyotlar bugungi kungacha o'z dolzarbligini saqlab qolgan va jahon madaniy merosining ajralmas qismiga aylangan. Bu yozuv tizimi faqat tarixiy yodgorlik bo'lib qolmay, balki insoniyatning intellektual rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan asoslardandir.⁴

Xulosa:

Qadimgi Xitoy yozuvi insoniyatning madaniy merosida o'ziga xos o'rin tutadi. Bu yozuv nafaqat Xitoy xalqining tarixi va madaniyatini saqlab qolishga, balki uni avlodlar o'rtasida uzluksiz ulashishga xizmat qilgan. Ushbu boy merosni o'rganish nafaqat tarixiy bilimni boyitadi, balki insoniyatning madaniy rivojlanish yo'nalishlarini yanada chuqurroq tushunishga imkon yaratadi. Qadimgi Xitoy yozuvi o'zining uzoq tarixi va boy madaniyati bilan insoniyat taraqqiyotining muhim qismidir. Ushbu yozuv tizimi nafaqat qadimiy davrlarda, balki zamonaviy jamiyatda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. U Xitoyning tarixiy yodgorliklarini tushunishda, madaniy merosni saqlashda va bugungi kungi jamiyatni bog'lashda muhim rol o'ynaydi.

Adabiyot va manbalar:

1. ABDUJABBOR KABIROV. QADIMGI SHARQ TARIXI TOSHKENT 2016
2. RAJABOV RAVSHAN JAHON TARIXI 1 QISM .RAJABOV RAVSHAN TOSHKENT YANGI ASR AVLADI.
3. F.BOYNAZAROV. QADIMGI DUNYO TARIXI.TOSHKENT 2002.
4. VSEVOLOD AVDIYEV. QADIMGI SHARQ TARIXI TOSHKENT 1964.

³ . Mahmutxo'jayev M. H., Bekmurotov I. N., Xitoy yozuvi (iyerogliflari) haqida" T., 1990.

⁴ . R.Rajabov ."Qadimgi dunyo tarixi" T 2009;

5. ANATOLIY SAGDULLAYEV QADIMGI SHARQ TARIXI.
6. Begaliyev, N., Xumoyun, A., & Shahlo, S. (2024). RTA OSIYO GIDROTEXNIKA INSHOOTLAR TARIXI SARDOBA VA KORIZLAR MISOLIDA. UNIVERSAL JOURNAL OF LAW, FINANCE AND APPLIED SCIENCES, 2(9), 57-62.
7. Бегалиев, Н. (2024). БУХОРО–ҚАРИШИ САВДО ЙЎЛИДА ЖОЙЛАШГАН САРДОБАЛАР. Science and innovation, 3(Special Issue 3), 141-144.
8. Begaliyev, N. X. (2022). ETNOLOGIK TADQIQOTLARDA TERMINOLOGIYA MUAMMOSI. Oriental Journal of Social Sciences, 2(2), 69-72.
9. Otamurodov, D. (2024). IMOM BUXORIY - BUYUK MUHADDIS ALLOMA. YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).
10. Sobit, K. (2023). THE LAUNCH OF SPIRITUAL AND EDUCATIONAL EVENTS IN THE NEIGHBORHOODS OF SHAHRISABZ CITY. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 6(1), 398-401.
11. Sunnatovich, Q. I., & Sobit, K. (2023). VARGANZA QISHLOG‘IDAN TOPILGAN YODGORLIKLAR TARIXI (I-XV ASRLAR). JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING, 2(9), 33-35.
12. Bobokulovna, Q. F. (2024). RESPUBLIKA “TADBIRKOR AYOL” UYUSHMASINING AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOLANTIRISHDAGI ROLI. TADQIQOTLAR. UZ, 35(1), 111-113.
13. Qanoatova, F. (2024). TURIZM RESURLARINI SHAKLLANTIRISHDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINING AHAMIYATI. YANGI O ‘ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).
14. Tolibov, N. (2024). EKOTURIZM SOHASIDA TARIXIY JOYLAR VA OBIDALARNING AHAMIYATI. YANGI O ‘ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).
15. Nurillaevich O. B. et al. Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – C. 984-989.
16. Aralovna O. G. et al. Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes //Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – T. 10. – №. 1S. – C. 5000-5006.
17. Ayonovna A. S. The Need for the Formation of Environmental Education and Upbringing in Young People in the Conditions of Environmental Globalization //Global Scientific Review. – 2023. – T. 13. – C. 7-10.
18. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o‘g‘li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ‘ //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
19. Ayonovna A. S., Xudoyberdi o‘g‘li P. L. EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ‘ //TADQIQOTLAR. UZ. – 2024. – T. 40. – №. 4. – C. 135-139.
20. Otamurodov, D. (2024). IMOM BUXORIY - BUYUK MUHADDIS ALLOMA. YANGI O‘ZBEKISTONDA MILLIY TURIZM ISTIQBOLLARI, 1(01).
21. R. Rajabov. Qadimgi Sharq harbiy san’ati . Toshkent .2018.
22. Бобожонов, Бехруз Баходир ўғли. ШАҲРИСАБЗНИНГ ТАРИХИЙ БОЗОРЛАРИ ВА САВДО-ИҚТИСОДИЙ МУНОСАБАТЛАРИ. 1344-1351